

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh366>

HOCAZÂDE ŞEYHÜLİSLÂM EBU SAİD MEHMED EFENDİ VE MANZUM FETVÂLARI

Muhittin ELİAÇIK*

Özet

Hocazâdeler Osmanlı'da büyük ulemâ ailelerinin doğuşuna zemin hazırlamış büyük bir ulema ailesi olup, iki padişaha hocalık yapmış Hoca Sadeddin Efendi'ye dayanmaktadır. Onun soyundan ilmiye sınıfında şeyhülislâmlık, kazaskerlik, kadılık vs. görevlerde bulunmuş birçok sima çıkmış ve bunların en bariz vasfı şairlikleri ve bunu fetvâ vermede de göstermeleri olmuştur. Osmanlı'da manzum biçimde verilmiş fetvâların çoğu bu ailenin fertlerince verilmiş olup, eldeki mevcut 22 manzum fetvânın 12'si bu ailenin fertlerine aittir. Osmanlı'da manzum fetvâlar 16.yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlanmış ve daha sonraki yüzyıllarda giderek azalmıştır. Yani devletin ve padişahın zirvede olduğu bir dönemde, manzum fetvâlar da bu ortamda yerini almıştır. Fetvâ kelimesi Arapça fetâ kökünden türeyen bir kelime olup, müşkil bir meselenin güçlü bir cevapla çözülmesini ifade etmektedir. Osmanlı'da manzum fetvâ veren şeyhülislâmların en başta geleni hâce-i şehriyârî unvanına da sahip Hoca Sadeddin Efendi olup, kendisinden sonra da oğulları ve torunları bu geleneği sürdürmüşlerdir. Onun torunlarından Ebû Sa'îd Mehmed Efendi bu yolu izleyen torun şeyhülislâmlardandır ve tıpkı dedesi gibi edebî yönden de güçlü birkaç manzum fetvâ vermiştir. Bu makalede onun tespit edilen iki manzum fetvâsı tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Fetvâ, manzum fetvâ, Şeyhülislâm Ebu Said Mehmed Efendi.*

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Hodjazadeh Shaykh Al-Islam Abu Said Mehmed Effendi And His In Verse Fatwas

Abstract

Hocazades prepared the ground for rising the scholar families who are a big scholar family and it is based on the Hodja Sadeddin Master whos was a teaher of two Sultans. Many people were from his family who worked in different tasks like Shaykh al-Islam, military service, kadi etc. Their most obvious qualification is being poet and using it in giving fatwas. In Ottoman, most in verse fatwas were given by the member of this family and 12 of 22 in verse fatwas which are at hand belong to this family. In Ottoman, the in verse fatwas were seen in the second half of 16.century and started to decrease increasingly. Namely, when the government and Sultan were at the top, in verse fatwas took its place in that atmosphere. Deriving from the root fetâ in Arabic, fatwas express solving an ambiguous issue with a very strong response. In Ottoman, Hodja Sadeddin Master who is one of the most primary Shaykh al-Islam, holds the tittle hâce-i şehriyârî and his sons and grandsons maintained this tradition. One of his grandsons Ebû Sa'îd Mehmed Master who followed this way, is a Shaykh al-Islam and gave some in verse fatwas that are literary very strong too. In that article, two in verse fatwas will be introduced which are fasten down.

Key Words: *Fatwa, verse fatwa, Shaykh al-Islam Abu Said Muhammad Effendi.*

Giriş

Osmanlı'da manzum fetvâlar büyük ölçüde, devletin her yönden zirvede olduğu 16.yüzyıl ulema kadrosunun bir ürünü olup, bu uygulama müteakip yüzyıllarda da devam etmiş, ancak bu yüzyıldaki kadar canlı ve heyecanlı olmamıştır. Zira, bu zirve yüzyılda padişah ve şeyhülislâmlar bu uygulamayı adeta bir iltifat ve yarış olarak görmüşler ve ortaya güçlü manzum fetvâ metinleri çıkmıştır. Bu yüzyılda hepsi de şeyhülislâm olan Ebussuûd, Bostanzâde Mehmed ve Hoca Sadeddin Efendiler elde mevcut olan manzum fetvâların yarısını ve en güçlülerini söylemişlerdir. Daha sonraki yüzyıllarda manzum fetvâ veren şeyhülislâmların da çoğu Hoca Sadeddin Efendi'nin oğulları veya torunlarıdır. Manzum fetvâ vermede en mühim amil, mesele sorulan şeyhülislâm veya müftünün şair olmasıdır.

Fetvâ, Arapça “yiğit, genç, kavî” anlamındaki fetâ kökünden gelmekte ve bir olayın hükmünü açıklayıp güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamını ifade

etmektedir.¹ Çoğulu *fetâvâ* olup, dinî-hukukî bir soruyu cevaplama *iftâ*, bir meselenin hükmünü müftiden sorma *istiiftâ*, dinî-hukukî hükmü soran *müsteftî*, fetvâ veren de *müftî* olarak adlandırılmıştır.² İftâ kurumu ilk kez Emevî halifesi Ömer bin Abdülaziz döneminde resmî bir teşkilât hâline gelmiştir.³ Osmanlı Devleti'nde savaş, barış, ıslahat, halifenin hal'i, eşkıyaların katli vb. olaylar fetvâlara konu olmuş, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar ise idarecilerin isteği üzerine verilmiştir.⁴ Osmanlı'da Meşihat makamı 15.yüzyıl başlarında kurulmuş olup taşralarda müftüler bu makama bağlı olarak iftâ görevini ifa etmişlerdir. Fetvâ kitaplarında konular “el-cevâb” şeklinde sıralanmış ve bunlar fikhî baplara göre düzenlenmiştir. Osmanlı'da fetvâlar genellikle Hanefî mezhebine göre cevaplanmış, bazen de doğrudan Kitap, Sünnet veya diğer kaynaklardan deliller getirilmiştir.⁵ Osmanlı'da bir husus hakkında fetvâ alınmak istenildiğinde, fetvâ emini dairesine başvurulur, fetvâ emini kâtibi de suali *mes'ele* adı altında şer'î usule göre özel tabirlerle kaleme alırdı. Meseleler, dokuz parmak uzunluğunda, dört parmak eninde bir kağıt üzerine küçük harflerle talik kırması hatla yazılırdı. Fetvâlar, fermanlar gibi dikdörtgen ve genellikle kalın kağıtlara yazılmış, özel kişilerce istenen fetvâlarda genişlik genellikle 9-10.5 cm, uzunluk 19-22.5 cm olmuş, daha geniş (12-16 cm.), daha kısa (15-17 cm.) veya daha uzun (25-31 cm.) olabilmektedir.⁶ Fetvâlarda erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid, Velid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm, Rabia gibi hayali isimler kullanılmış ve fetvâların altlarına şeyhülislâmın bizzat imza atmaları gerekli olmuştur.⁷ Şeyhülislâmın fetvâlarında tertip yeri ve tarihi yazılmamış, vilayet ve kazâ müftülerinin fetvâlarında ise ikametgâh, unvan ve fetvâda kullanılan kaynak eser bilgilerinin bildirilmesi zorunlu olmuştur.⁸

¹ Ebu'l-Ula Mardin, *Fetvâ, İA*, C.IV, İstanbul 1977, s.582; Fahrettin Atar, “Fetvâ”, C.XII, *DİA*, İstanbul 1995, s.486.

² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1976, C. I, ss. 246-252, C. VIII, ss. 206, 253-267; Atar, “Fetvâ”, a.g.m., s. 487.

³ F.Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara 1999, ss. 122-123.

⁴ Atar, a.g.m., 1995, s. 490.

⁵ Abdülkerim Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, (çev. Ali Şafak), İstanbul 1995, s.231.

⁶ Uriel Heyd, *Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri*, çev. Fethi Gedikli, *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 9/1-3, 1995, s.291; Colin Imber, *Ebussuud: The Islamic Legal Interpretation*, California 1997. s.56.

⁷ İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK, 2.bsk., Ankara 1965, s. 200-201.

⁸ Mehmet Aksoy, *Şeyhulislamlıktan Bugüne Şeyhulislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, Köln, s.36.

Osmanlı'da Manzum Fetvâlar

Osmanlı'nın birçok konuda zirvede olduğu yüzyılda birkaç şeyhülislâm fetvâlarını manzum hâlde de vermiş ve bu durum daha sonraki yıllarda gelenek hâline gelmiştir. Meselenin nazmen sorulmasıyla başlamış olan bu gelenek, sorulan şeyhülislâmın şair olmasıyla doğrudan ilgili olmuştur. Manzum hâlde fetvâ vermiş şeyhülislâmların şair bir aileden gelip bir şiir geleneği içinde oldukları görülmektedir. Buna verilebilecek en güzel örnek de, çok yönlü bir sima olan Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi'dir. Onun soyundan Hocaşâdeler adlı bir ulema zincirinin geldiği ve bunların çoğunun şeyhülislâm, kazasker veya kadı oldukları ve hepsinin de şair oldukları bilinmektedir. Onun oğulları Mehmed ve Esad Efendiler ile torunları Ebû Saîd Mehmed, Ebû Saîdzâde Feyzullah ve Bahâî Mehmed Efendilerin hepsi şeyhülislâm veya kazaskerlik yapmış ve manzum fetvâ vermişlerdir.

Manzum fetvâların soru ve cevaba dayalı manzumeler olmalarından dolayı edebî yönleri fazla iddialı olmayıp, lâkin sadece vezinli ve kafiyeli basit manzumeler olarak görülmeleri de doğru değildir. Bilakis, bu fetvâlar bazen bir muamma beytini çözer gibi dikkat ve bilgi gerektirmektedir. Bu fetvâlar genellikle şeyhülislâma övgü ve iltifat içeren ifadelerle başladığı gibi, edebî sanatlardan mübalağa, telmih, ta'rîz, tevriye, istihdam gibi edebî sanatlar da görülmekte, vezin olarak da genellikle cedîd ve remel bahirlerinden *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* ve *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* gibi kısa kalıplarla yazıldıkları müşahede edilmektedir. Manzum fetvâ veren şeyhülislâmlardan birisi de Ebû Saîd Mehmed Efendi'dir.

Ebû Sa'îd Mehmed Efendi

Osmanlı'da en çok manzum fetvâ vermiş şeyhülislâm olan Hoca Sadeddin Efendi'nin beş oğlundan Es'ad Efendi'nin oğludur. Bazı kaynaklarda Es'ad Efendi-zâde Ebû Sa'îd Mehmed Efendi diye geçmektedir. Yirmidokuzuncu Osmanlı şeyhülislâmı olup asıl adı Muhammed'dir. Babasının ve oğlunun adına nispetle anıldığı görülmekte olup, yirmialtıncı Osmanlı şeyhülislâmı olan babasından dolayı Es'ad Efendizâde, kendi oğlundan dolayı da Ebû Sa'îd diye anılmıştır. Ancak, Müstakimzâde'nin *Devhatü'l-meşâyih*'inin derkenarında yer alan bir kayıta Feyzullah ve Ahmed adlı iki oğlunun adı yazılı olup, buna göre Ebû Sa'îd lakabının neye göre verilmiş olduğu

anlaşılammaktadır.⁹ 1594'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Es'ad Efendi'den ve çeşitli medreselerde ünlü âlimlerden ilim tahsil ettikten sonra, önce 1030/1621'de Şam ve 1032/1623'te Bursa kadılıklarına atanmış, Muharrem 1034/1624'te İstanbul kadılığına atanıp bu senenin sonunda azledilmiş, Cemaziyevvel 1036/1627'de tekrar bu göreve atanmıştır. Ramazan 1038/1629'da Anadolu kazaskerliğine, Zilkade 1039/1630'da Rumeli kazaskerliğine yükselmiş ise de Muharrem 1041/1631'de bu görevden alınmış ve evine kapanarak on yıl ibâdet ve ilimle meşgul olmuş, Rebî'ü'l-âhir 1049/1639'da tekrar Rumeli kazaskeri olmuş, Cumâde'l-ülâ 1051/1641'de tekrar görevden alınıp evinde ibâdetle meşgul iken, Zilkade 1053/1644'te Şeyhülislâm Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislâm olmuş, ancak tam bir yıl sonra Zilkade 1055/1645'te bu görevden alınarak tekrar evinde dinlenme ve ibâdetle meşguliye başlamıştır. Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi'nin görevden alınması üzerine yerine Hanefî Muhammed Efendi'nin atanması için karar çıkmışken değişiklik yapıp kendisinin Bektaşî ağaları ile yakınlığı bulunmasından dolayı Ramazân 1061/1651'de tekrar bu makama atanmış; ancak, o sırada İstanbul kadılığından azledilen Es'ad Efendi'den sadece Anadolu kazaskerliği boşaldığından padişahın huzurunda bu konuda edebe aykırı bir tartışma yaşanmış ve ulema heyeti bu konuda onun aleyhinde padişaha şikâyetle bulununca durumun yatıştırılması için Ramazân 1062/1652'de yine azledilmiştir. Safer 1064/1653'te amcazâdesi Şeyhülislâm Bahâî Efendi'nin vefatı üzerine üçüncü kez şeyhülislâmlık makamına atanmıştır. İpşir Paşa'nın müfsit hareketine isyan eden sipahilerle yeniçeriler İpşir Paşa ile beraber kendisini de sorumlu görerek konağını yağmalayıp ısrarla idamını istediklerinde ikisinin de idamlarına ferman çıkmış, ancak İpşir Paşa idam edilip Ebû Sa'îd Efendi Nakîbü'l-eşrâf Zeyrekzâde'nin tavassutuyla idamdan kurtularak Cumâde'l-âhire 1066/1656'da oğlu Feyzullah Efendi ile birlikte arpalığı olan Gelibolu'da ikamete memur edilmiştir. 1067/1657'de Mekke-i Mükerrreme kadısı olmuşsa da o buna kanaat etmeyerek yerinden ayrılmamış, bir hafta sonra da Şam ve Konya kazâları tevcih olunmuş, yine gitmemiş, avenesinin izin elde etmeleriyle de İstanbul'da kalıp sâhildeki evinde istirahatâ çekilmiş ve birkaç yıl sonra Zilkade 1072/1662'de âhirete irtihal etmiştir. Kabri Eyyüp'te dedesi, babası ve diğer aile fertlerinin kabirlerinin yanındadır. *Ebû Sa'îd Efendi Allahum ide rahmet* mısraı ile vefatına tarih

⁹ Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l-meşâyih*, yazmalar.gov.tr. 06 Mil Yz A 3681/2, vrk.68b, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu.

düşürülmüştür. Üç kez şeyhülislâmlık makamına getirilmiş olup şeyhülislâmlık süresi birinci defa Sultan İbrâhîm'in saltanatında iki yıl, ikincide IV.Mehmed zamanında bir yıl ve üçüncüde onyediy ay olmak üzere toplam 4,5 yıldır. Anadolu mahdumlarının yüz akı, az ve öz konuşan, asil bir zât olduğu yönünde rivayetler bulunmaktadır. Sa'îd mahlasıyla Arapça ve Türkçe şiirler yazmış, Arapça, Farsça, Türkçe bazı eserlere talikât yazmıştır. Oğlu Feyzullah Efendi de şeyhülislâmlık yapmış olup mürettep divanı vardır.¹⁰ Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'ye ait bazı gazellerin matla beyitleri aşağıda verilmiştir:

¹⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, İstanbul 1306, C.I, s.723; *Devhatü'l-meşâyih*, vrk. 66b-68b; Rıza Tezkiresi, vr.23a; Safâyî Tezkiresi 118a; M.Süreyya, *Sicill-i Osmânî* C.1, s.187; A.F.Bilkan-Y.Çetindağ, *Şeyhülislâm Şairler*, s.101.

Ebû Sa'îd Mehmed Efendi için Devhatü'l-meşâyih'ta geçen kayıt aynen şöyledir: “*Şeyhülislâm Mevlânâ Ebû Sa'îd Mehmed Efendi (Üç def'a sadr-îrâ-yı iftâ olduğu sebt-kerde-i vekâyî'nüvîsân-ı Devlet-i 'Aliyyedir). Sâlifü't-terceme Şeyhülislâm Hocazâde Es'ad Efendi merhûmun semere-i şecere-i vücûd-ı mes'ûdi ve 'ammileri 'Abdülâzîz Efendi merhûmun damad-ı sa'âdet-nümûdudur. Safahât-ı zer-nişân-ı âsmâni zîr-i meşk-i icâd u tekvîn eyleyen Hallâk u Mu'in nüveyt-i âşiyâb-ı çarh-ı kec-revi bu devrde dahi bunlara ta'yîn eyleyüp devr-i medâris ü kevr ba'de'l-havr menâzil ü merâtibi mûmâris olarak binotuzda Süleymâniyeden Şam ve otuzkide Bursa ile ikrâm olunup otuzdört Muharreminde İstanbul kadısı olup sene-i kâmile tamâmında ma'zûl ve otuzaltı Cumâde'l-ülâsında ric'at-i kahkârî ile tekrâr ol makâma 'avd u küfûl otuzsekiz Ramazânında sadr-ı Anadoluya menkul oldu; âtiye Zilka'desinde sadr-ı Rûma nakl ile mevsûl ve kırkbir Muharreminde ma'zûl oldu. Kırkdokuz Rebi'-i Sânisinde sâniyâ sadr-ı Rûma irtikâ ve ellibir Cumâde'l-ülâsında ma'zûl ve inzivâ eyledikten sonra ellüç Zilka'desinde Şeyhülislâm Yahyâ Efendi azm-i dârü's-selâm eyledikde bunlar ol makâmla be-kâm olmalarına Cevrî târih dimişdir: Ola sadr-ı câh-ı fetvâda müeyyed Bû-Sa'îd. Ammâ ellibeş Zilka'desinde nefy ü iclây mübtelâ oldu. Tekrâr inkisâr-ı Bektaşiyân vak'asında Şeyhülislâm Kara Çelebizâde Abdülâzîz Efendi 'azl olunup Sakızda karâr eyledikde ol cây-i müste'âra Hanefî Muhammed Efendi ihâle olunmağa hatt-ı humâyûn-ı şevket-makrûn isdâr olunmuşken tahvil idüp ağayân-ı Bektaşiyân ile ihtilât u âmîzişleri olmağla altmışbir Ramazânında bunlar ol makâm-ı ebrârda karâr buyurdular ammâ ol esnâda İstanbuldan ma'zûl Es'ad Efendiden mücerred sadr-ı Anadolu tahallûf eylemek sebebiyle huzur-ı veliyyü'n-niamîde muhill-i edeb bî-muhâbâ nâ-be-câ mu'âhezeye tevakkûf eyledikde tarafeynden ba'zı kelimât-ı vâhiye-i nâ-sezâ sudûrî hilâf-ı murâd-ı şeyhü'l-İslâmîde vesîle-i tecemmu'-ı 'ulemâ ve pâye-i serîr-i a'lâyâ ref'-i ruk'a-i iştikâ eylemeleriyle tatyiben li'l-ef'ide altmışiki Ramazânında yine 'azl ü iclâ olundu. Altmışdört Saferü'l-hayrında Şeyhü'l-İslâm Bahâyî Efendinin murg-ı rûhi tebdîl-i âşiyân ve 'azm-ı ravza-i rıdvân eyledikde illâ ve kad yüselles vefkinde sâlisen rütbe-i vâlâ-yı iftâyâ i'tilâ ve zîb-efzâ-yı hil'at-ı beyzâ oldular. Bundan akdem nezâret-i evkâf hatt-ı humâyûn ile İstanbul kadısı Boluvî Mustafa Efendiye bi-hasebi'l-iktizâ sipâriş ve havâle olunmuşidi. Altmışbeş Cumâde'l-âhiresinde vezîr-i a'zam İpşir Paşa telhîsi ile ber-mufassal-ı hatt-ı şerîf ile nezâret-i 'aliyyelerinde ke'l-evvel âsûde kıldıkda hakkâ ki kevkeb-i ikbâl-i monla bir mertebe sâ'id-i derece-i 'ulyâ oldu ki kâbil-i takrîr ü edâ değildir. Sene-i mezbûre Recebinde vezîr-i a'zam İpşir Paşanın katli mâddesinde 'azl olunup çiftliğinde tevattun ile iktifâ olunmuşken altmışaltı Cumâde'l-âhiresinde şecere-i Çınar vak'asında ba'zı ihtimâl-i ba'îd ile Geliboluğa teb'îd olundu. Altmışyedide Mekke-i Mükerrreme kadısı olup bu mertebe ile kanâ'at ve yek-hatve makamından hareket eylemeyüp bir hafta geçdikde Şam kazâsı ve ol esnâda Konya kazâsı tevcih*

Zîb-i destârdur ol nahl-i cemâl üstine gül
Kırmızı şâl sarar tâze nihâl üstine gül¹¹

Gülün gûşına girmez bülbülün âh-ı ciğer-sûzı
Budur rûz-ı ezelde ‘âşık-ı bî-çâreye rûzî¹²

Seyr it ‘izâr-ı yârı hat-ı müşg-bâr ile
Hoşdur çemende mevsim-i gül nev-bahâr ile¹³

Kad-i mevzun-ı sâkî bir nihâl-i nâz-perverdür
Mey-i gül-fâm ile sâgar elinde bir gül-i terdür¹⁴

Ebû Sa’îd Mehmed Efendi’nin Manzum Fetvâları

Bir ulema, şeyhülislâm ve kazasker kaynağı ve bir şiir ve şair ocağı olan Hocazâdeler ailesinin birinci göbekten mensubu bir torun Hocazâde olan Ebû Sa’îd Mehmed Efendi, tıpkı babası ve dedesi gibi defalarca meşihat makamına atanıp azledilmiş ünlü bir şeyhülislâm ve yine ataları gibi manzum fetvâ vermiş güçlü bir şairdir. Onun elimizde tespit edilen iki adet manzum fetvâsı olup, bu fetvâlarda verilen cevapların tarizkâr bir üslup taşıdığı dikkati çekmektedir.

ve kendi hükûmet eylemek üzere tenbîh olunmuşken yerine vusûl mukadder olmayup ‘avenesi izn-i ‘avdı mutazammın emr tahsîl eylemeleriyle İstanbula duhûl müyesser ve sâhilhâneleri cây-ı makarr olup müterakkub-ı ecel-i mev’ûd iken binyetmiş iki târihi Zilka’desinde ‘âzim-i dâru’l-hulûd oldu. Kasaba-i Ebî Eyyûbda ecdâdî kurbunda merkad-i rahmet-mersadda ku’ûd u rukûd buyurdılar. “Ebû Sa’îd Efendi Allahum ide rahmet” mısraı vefatına tarihtir. Müddet-i fetvâları def’a-i ülâda saltanat-ı Sultân İbrâhîmde iki sene ve sâniyede hilâfet-i Mehmed Handa bir sene ve sâlisede onyedî ay mikdârı mecmû’ı dört buçuk sene istikrârı vardı. Monlâ-yı merkum âb-ı rû-yı mehâdîm-i Rûm mazbûtu’l-lisân merbûtu’l-beyân ‘arik u asîl bir zât-ı cemîl idi. Sa’îd mahlasla eş’ârı vardır. Onun sadr-ı fetvâyâ atanmalarına çeşitli şairlerce şu tarihler düşürülmüştür:

Sa’îd-ı kevkeble zamâna oldu müftî Bû Sa’îd : 1053.

İyânî: Didüm sâlin mübârek sadr-ı fetvâ::1053.

Vehbî Dede: Didiler târih şimdî buldı fetvâ sâhibin : 1053.

Şânî-i Vanî: Sâhibü’l-ilm Sa’îd ve ‘aleyhi’l-fetvâ : 1053.

Cem’î: Bû Sa’îd-i câh-pîrây oldu müftî-i zamân : 1064

¹¹ Rıza Tezkiresi, vrk.23a.

¹² Seyrekzâde Âsım, *Zeyl-i Zübdetü’l-eş’âr*, s.24, Bilkan vd., s.102’dan.

¹³ Belîğ, *Nuhbetü’l-Âsâr li-Zeyli Zübdetü’l-eş’âr* (Haz.A.Abdülkadiroğlu), Ankara 1985, s.214;

Bilkan vd. a.g.e. s.103’dan.

¹⁴ Bilkan vd. a.g.e. s.103.

Birinci fetvâ: Ey hakikatleri iyi anlayıp çözen ve gerçeği söyleyen müftü! Bu iki müşkilimizi dinle ve bunları çözüp bir iyilik et. Zeyd, Amr ile şaka yaparak tütünün helal olduğunu söylese ve Zeyd de eğer helâl ise zevcem Hind şu anda boş olsun dese; kişinin zevcesi bu sözle boş olur mu; bu tütünün haramlığına delil var mıdır? Birisi de bir sanatkâra birkaç kantar keten satsa ve o da vadesi dolmadan yanıp yok olsa, satıcı bu ketenin kıymetini ondan alabilir mi?

El-cevâb: Ey bu manzum suali düzen ârif kişi! Dinle de müşkilini çözüp bildirelim. Bunların ilkini geçelim ki sözüme tütünün pisliği bulaşmasın. Mal, satıcının elinde helâk olduysa parasını alamaz, biraz akıl et. Eğer o keten, müşterinin eline geçtiğinde yandıysa, alan her ne kadar büyük zarara uğrasa da değerini satıcıya mutlaka vermelidir. Şeriatın hükmü böyledir, bunu iyi bil ve temiz bakışını dikkatlice tut.

İkinci fetvâ: Ey güçlük çözen, alim, üstün kişilikli mesut kişi! İki meselede şüpheye düştük, bu şüpheyi bize lutfedip açık et. Birincisi, erkeğe ipek elbise giymenin haramlığı kesin midir? İkincisi: onu giyen kişi besmele çekerek giyse şer'an ne lâzım gelir; asi mi olur, kâfir mi?

El-cevâb: İpek giymek vahiyle haramdır, şüpheye yer yoktur. Güzel şeriat böyle bildirdi, ama haramlığına kesin bir delil göstermedi. Bundan dolayı, onu besmele çekerek giyen kişiyi tekfir etmek caiz olmaz. Bunu böyle bil ve konuyu uzatma. Günahkâr olur ve menedilir; şeriat böyle açıkladı.

Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin manzum fetvaları fikhî yönden bey' ve hudûd konularına girmekte olup, tarizkâr ve çok sözden kaçınan bir eda ve üslup ile söylenmiş oldukları göze çarpmaktadır. Aslında Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin az ve öz konuşan, dilini boş sözlerden koruyan bir kişi olduğu kaynaklarda bildirilmekte olup, bu vasfa sahip bir zâtın üslubunun da fetvalarına aynen yansımış olduğu böylece görülmüş olmaktadır. *“Bunların ilkini geçelim ki sözüme tütünün pisliği bulaşmasın.”*, *“Mal, satıcının elinde helâk olduysa parasını alamaz, biraz akıl et.”*, *“Bunu iyi bil ve temiz bakışını dikkatlice tut.”*, *“Bunu böyle bil ve konuyu uzatma.”* gibi ifadeler, Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin üslubu ile mütenasip ifadelerdir. Fetvâların cevaplarında meseleyi sual edene karşı, boş suallerle uğraşmaması konusunda yapılmış ince bir uyarı ve tenkit görülmektedir. Fetvâların soru kısımlarındaki mübalağalı övgüler tıpkı dedesi Sadeddin Efendi'nin manzum fetvalarında olduğu gibi, mübalağa içermemektedir: *“Ey müfti-i hak-gûy u hakâyık-iz'ân; ey şeref-i zâtı*

sa'âdet-nümâ, Hazret-i 'allâme vü müşkil-güşâ" ifadeleri mübalağasız övgülerdir.

Fetvâların metinleri

1.¹⁵

fe'ilâtün (fa'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)

Dinle ey müfti-i hak-gûy u hakâyık-iz'ân

Bu iki müşkilimiz hall idüp eyle ihsân

Zeyd 'Amr ile latîfe iderek

Tütünün hıllını itse iz'ân

Zeyd dahi dise ki hıll ise eger

Boş ola zevcem olan Hind el-ân

Boş olur mı kişinin avratı böyle söz ile

Var midur hürmetine işbu duhânun burhân

Birisi dahı bir ehl-i hirefe

Bey' idüp bir nice kantâr kettân

Va'desi olmadın anun itmâm

Âteşe yansa olup cümle ziyân

Bey' iden kıymetin anun andan

Almaya kâdir olur mı ol cân

Lutf idüp müşkilimiz hall idüben (hem) sultân

Olasın mazhar-ı eltâf-ı Rahîm ü Rahmân

el-cevâb:

Dinle ey nâzım-ı sâhib-'irfân

İdelüm müşkilünü hall ü beyân

Birinün zikrini tayy eyleyelüm

Gelmeye nâkilüme levs-i duhân

¹⁵ Bayerische Staatsbibliothek Cod.Turc 266.

Yed-i bâyi'de halâl oldu ise
Alımaz akçasını kıl iz'ân

Müşterî vaz'-ı yed itdükde eger
Muhterik oldu ise ol kettân

Semenin bâyi'e lâ-büd virüp ol
Gerçi bî-çâre çeke haylî ziyân

Böyledür hükm-i şerî'at bunu bil
Nazar-ı pâküni eyle im'ân
Ketebehû Ebû Sa'id el-fakîr 'afâ 'anhu

2.¹⁶

müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün
Ey şeref-i zâtı sa'âdet-nümâ
Hazret-i 'allâme vü müşkil-güşâ

Düşdi iki mes'elede bir gümân
Eyle bu zannı bize lutf it 'ayân

Mes'elenün biri budur evvelâ
Merde harâm oldu harîrî kabâ

Hürmeti kat'iyeye midür kıl beyân
Giymesi memnû' ola mı bî-gümân

Bir de budur müşkil ola
Anı geyen kişi dise besmele

Şer'an ana şimdi ne lâzım gelür
'Âsi mi yâ ehl-i küfür mi olur

Seyyidinâ her ne ise hak cevâb

¹⁶ Bayerische Staatsbibliothek Cod.Turc 266.

Lutf olına nazmıla bî-irtiyâb

el-cevâb:

Lebs-i harîr oldu vahiyle harâm

Şübhe yeri kalmadı mâ-lâ-keîâm

Böyle beyân eyledi şer'-i cemîl

Hürmete göstermedi kat'î delîl

Ana binâ'en anı lebs eyleyen

Besmele zikr eyleyüp ol dem giyen

Kimseyi ikfâra hele yok cevâz

Böylece bil kıssayı itme dırâz

Âsim olup zecr olunur bî-gümân

Şer'-i mübîn eyledi böyle beyân

Ketebehû Ebû Sa'id el-fakîr 'afâ 'anhu

Sonuç

Osmanlı'da fetvâlar genellikle mensur verilmiş, ancak bir çeşni mahiyetinde fetvâ kitaplarında çok az sayıda manzum biçimde verilen fetvâlar bulunmuştur. Yaygın ve kalıcı bir uygulama hâline gelemeyen bu şekil, fetvânın nazmen sual edilmesinden dolayı oluşmuştur. Mensur fetvâlar genellikle birkaç satır olup hayâlî sorulardan oluşmuş ve *el-cevâb* başlığı ile kısa cevaplar verilmiştir. Manzum fetvâlar ise çok dikkatli okunup anlaşılması gereken, bazen bir muamma kadar zor olabilen bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Manzum fetvâlar yapıları gereği çoğunlukla bir edebî sanatı da barındırmakta, mensur fetvâlarda ise edebî sanatların kullanıldığına pek şahit olunmamaktadır. Osmanlı'nın zirve yüzyılının sonunda doğmuş olan Şeyhülislâm Ebû Sa'id Mehmed Efendi, dedesi ve babasının yolunu izleyerek şiirde büyük bir başarı göstermiş ve dedesinin geleneğine uyarak manzum fetvâ vermiş bir torun Hocazâde şeyhülislâmdır. Meslek hayatında çeşitli azilleri de yaşayarak sık sık evine kapanıp kendini ibadete veren bir kişi ise de, azledildiği görevlere tekrar atanmasıyla da dikkati çekmektedir. Aynı durumu dedesinden itibaren diğer hocazâdeelerde de görmek mümkündür. Onun manzum fetvâlarının birtakım ayırt edici özellikleri olup, bunların da en önde geleni fetvâlarda hâkim olan iğneleyici ve uyarıcı üsluptur. Diğerisi ise, fetvâların sual bölümünde mübalağalı

övgülerin az olmasıdır. Hocazâdeler'in manzum fetvâlarında bu durum değişmekte olup, Hoca Sadeddin Efendi'de övgüler çok az iken, yine torun Hocazâdelerden birisi olan Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi'nin manzum fetvâlarında aşırı övgüler hâkimdir. Toplam 4,5 yıl şeyhülislâmlık yapmış olan Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin elimizde bulunan iki manzum fetvâsının birincisi remel bahrinden *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbıyla yazılmış olup, bu fetvânın bazı beyitlerinde bir tef'ile artırılarak kalıbın 15 heceli şeklinin kullanılmış olması kişisel bir tasarruf olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca, Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'ye sorulan soruların hayalî ve tasarlama olduğu da dikkatten kaçmamaktadır.

KAYNAKÇA

AKSOY, Mehmet, (1998), Şeyhülislâmlıktan Bugüne Şeyhülislâmlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş, Köln.

ATAR, Fahrettin, (1995), "Fetvâ", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.

BİLKAN A.F. -Çetindağ, Y., (2006) *Şeyhülislâm Şairler*, Hece Yayınları.

BİLMEN, Ö.Nasuhi, (1976), Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul:Bilmen Yayınevi

HEYD, Uriel, (1995), Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri, (Çev.Fethi Gedikli), Hukuk Araştırmaları Dergisi.

IMBER, Colin, (1997), Ebus-suud:The Islamic Legal Interpretation, California.

MARDİN, Ebu'l-Ula, (1977), "Fetvâ", İA, İstanbul.

MEHMED SÜREYYA, (1980) *Sicill-i Osmânî*, 4C., İstanbul.

MÜSTAKİMZADE Süleyman Sadeddin, (1978), Devhatü'l-Meşâyih, yazmalar gov.tr. 06 Mil Yz A 3681/2

RIZA, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi, nr. 243.

SAFÂYÎ, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549.

ŞEMSEDDİN SAMÎ, (1306), Kâmûsu'l-a'lâm, İstanbul.

TURAN, Şerâfettin, (1998), "Hoca Sâdeddin Efendi", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C.18, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İ.H., (1965), Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara: TTK, 2.bsk.,

ZEYDAN, Abdülkerim, (1995), İslam Hukukuna Giriş, (Çev. Ali Şafak), İstanbul:Kayıhan Yayınevi.

Yazma Eserler

Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266, vr. 8-45.